

ՀՏԴ 325 /479.243/

Քաղաքագիտություն

Ալվարո ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

ԱրՊՀ, ք.գ.թ., փիլիսոփայության և քաղաքագիտության ամբիոնի դասախոս

ՆԵՐԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅԵԼ ԱՆՅՅԱԼԻ ԴԱՍԵՐԻ ՀԱՇՎԱՌՈՒՄՈՎ

Հողվածում անդրադարձ է կատարվում Հայաստանի Առաջին Հանրապետության ստեղծման ընթացքում քաղաքական կառույցների և կուսակցությունների դիրքորոշումներում ու դիվանագիտական մշակույթում եղած սկզբունքային վրիպումներին:

Պատմության կրկնության սկզբունքի տեսանկյունով հեղինակը կարևորում է ներկա աշխարհաքաղաքական վերափոխումների գործընթացում ազգային պետություններին սպառնացող վտանգից խուսափելու հիմնախնդիրը: ՀՀ-ի և Արցախի գերխնդիր է համարվում կայուն քաղաքական համակարգի, լեզհտիմ իշխանության, ազգային հոգեկերտվածքի և ռազմավարության գործառնությունները ազգային պետականության ամրապնդման գործում:

Բանալի բառեր` Առաջին աշխարհամարտ, ազգային պետականության գաղթականներ, հովանավորներ, շահերի գործոն, հավաքական ուժ, անվտանգություն:

А. Абрамян

СТРОИТЬ НАСТОЯЩЕЕ УЧИТЫВАЯ УРОКИ ПРОШЛОГО

В данной статье происходит возврат к имеющим место главным отклонениям в процессе создания в Первой Республике Армения политических структур, основополагающих позиций партий и дипломатического искусства.

Учитывая принципы повторяемости истории, автор подчеркивает основные методы избегания угрожающих опасностей в процессе современных геополитических изменений национальных государств.

Для Республики Армения и Республики Арцах считается сверхзадачей установление стабильной политической системы, легитимной власти, национальной ментальности и военно-стратегических функций в деле укрепления национальной государственности.

Ключевые слова: Первая мировая война, беженцы национальной государственности, спонсоры, фактор интересов, единая сила, безопасность.

A. Abrahamyan

BUILDING THE PRESENT WITH THE PAST LESSONS

The article touches upon the fundamental misconceptions of political structures and parties and of the diplomatic culture during the establishment of the Armenian First Republic.

From the point of view of the history repetition the author highlights the problem of avoiding the threatening danger to national states in the process of the current geopolitical transformation. The main objective of the Republic of Armenia and Artsakh is considered to be the functioning of a stable political system, legitimate government, nationalism and strategy in the strengthening of national statehood.

Key words: *The First World War, migrants of national statehood, sponsors, interest factor, collective strength, safety*

20-րդ դարի Առաջին աշխարհամարտը պետությունների երկու մեծ խմբերի ուժային բախում էր, որոնցից յուրաքանչյուրի գերխնդիրը համաշխարհային խաղի կանոններում գլխավոր դերակատարի դիրքերի գրավումը, սեփական տարածքների ընդլայնումը և սեփական կամքի թելադրումն էր ուրիշներին: Աշխարհամարտի մասնակից դարձավ նաև հայ ժողովուրդը: Սակայն ի տարբերություն այլ ազգերի՝ հայի գերխնդիրը իր դարավոր հայրենիքի տարածքում ազգային պետականության վերականգնումն էր, որը նրանից իր ախոյանները իլել էին մեկ հազարմյակ առաջ: Անշուշտ, ցեղերի և ազգերի շրջափակման մեջ հայտնված հայ ժողովուրդը կենաց ու մահվան պայքարի պատմություն է ստեղծել ազգային պետականության նպատակին հասնելու ճանապարհին: 18-րդ դարի հայ քաղաքական մտքի նշանավոր տեսաբան և հասարակական-քաղաքական գործիչ Մովսես Բաղրամյանը այն կարծիքին էր, որ հայը կգոյատևի միայն ազգային պետականության ստեղծման միջոցով, որը կկայանա միայն ազգային քաղաքական գաղափարախոսության հիման վրա: Իսկ ազգային գաղափարախոսությունը մեծ մտածողը բնութագրում էր որպես քաղաքական տեսական հայացքների և համազգային հիմնախնդիրների ավարտուն ամբողջություն, որն արտահայտում է ազգի մեջ ձևավորված բոլոր սոցիալական զանգվածների շահերը և վերաբերմունքը այլ պետությունների ու ժողովուրդների նկատմամբ:¹

Անտանտի խմբավորման դաշնակցի վարկանիշով փաստորեն աշխարհամարտի փաստացի մասնակից դարձան հայ ժողովրդի արևելյան և արևմտյան հատվածները: Աշխարհամարտի հասցրած ողբերգությունների մեծ բաժինը հասավ հայ ժողովրդին: Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Լլոյդ Ջորջը 1916-1922 թվականների ժամանակահատվածի մասին գրած իր մեմուարներում ընդգծել է. «Հայաստանը մեր կառուցած հանդիսահաղթական սեղանի զոհաբերությունը դարձավ»:² Արհավիրքների ենթարկված հայ ժողովուրդը Առաջին աշխարհամարտի ավարտին, որպես հույսի ապավեն, ձեռք բերեց պատմական Հայաստանի փոքր տարածքում թշվառության մեջ գտնվող ժողովրդի անկախ պետականություն, որը հայ ժողովրդի նորագույն պատմության մեջ մտավ Հայաստանի առաջին հանրապետություն անունով:

¹ Տե՛ս. Մովսես Բաղրամյան. *Նոր տեսրակ, որ կոչվում է հորդորակ* Եր., 1991, էջ 284

² Джордж Ллойд. *Правда о мирных договорах*. Том 2, М., 1957, стр.390

Անկախ պետականության ծննդի առաջին օրերին ստեղծված իրավիճակը Միմոն Վրացյանը նկարագրում է հետևյալ կերպ. «<12 հազար քառ.կիլոմետր աղքատ ու կիսակործան մի երկիր՝ կծկված ցամաք լեռների մեջ, ծանրաբեռնված գաղթականներով ու որբերով, շրջապատված ատամ կրճատցնող թշնամիներով, անհայ, անօգնական: Մով ու հիվանդություն, ավար ու ավեր, լաց ու թշվառություն, կոտորած ու սարսափ>>: ¹ Վրացյանի կարծիքով Հայաստանի Հանրապետության ստեղծումը դժկամությամբ ընդունեցին «<դաշնակից>> վրացիներն ու ռուսները: Վրացիները Հայաստանի մասին խոսելիս հեզանքով էին արտասանում «<հանրապետություն>>» և «<անկախություն>>» բառերը: Եթե պատերազմը սկսվելուց առաջ Ռուսաստանը խոստանում էր Արևմտյան Հայաստանի վեց վիլայեթների միավորումով և այդ վիլայեթների անբաժան մաս կազմող Կիլիկիայի հետ մեկտեղ Ռուսաստանի հզոր հովանավորությամբ հայկական ինքնավարության ստեղծում, ապա խոստացած ինքնավարության փոխարեն 1916թ. հունիսին Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարար Սազոնովը հայտարարեց, որ հնարավոր է տրամադրել հայերին դպրոցական և եկեղեցական ինքնավարություն և լեզվից օգտվելու իրավունք տրամադրել:² Մի խոսքով, այնպիսի իրավիճակ էր, որ թվում էր, թե հայ ժողովուրդը գտնվում է թշնամիներով շրջապատված մի տարածաշրջանում:

Նկարագրելով Հայաստանի Հանրապետության առաջին մի քանի ամիսների կյանքը՝ Երևանում հրատարակվող «<Զանգ>> թերթը երկիրը համեմատել է գաղթականական կայանի հետ: Տասնյակ հազարավոր որբեր, համաճարակ, հիվանդություններ, անթիվ մահացումներ:

Այսքանով հանդերձ, Հայաստանում քաղաքական տարբեր ուժերի վիճահարույց հայացքների մթնոլորտում Քաջազունին իր համախոհների աջակցությամբ կարողացել է կազմավորել պետական կառույց և ձեռնամուխ լինել ազգի երազած անկախ պետականության ստեղծմանը:

Շայրագույն օրհասական պայմաններում կազմավորված Հայաստանի հանրապետական իշխանության համար գերխնդիրներից մեկն էր հանդիսանում Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորումը անկախ Հայրենիքի հետ: Դա նաև ղարաբաղցիների համառ պայքարի հիմնախնդիրն էր: Թե՛ Հայաստանում և թե՛ Լեռնային Ղարաբաղում համոզված էին, որ վերջապես հասել է հնարավոր պահը, երբ Հայոց աշխարհի արևելյան պատնեշը նորից կվերադառնա իր վաղեմի տեղին ու դիրքին: Սակայն խնդրի լուծումը, դեմ առնելով մեծ տերությունների շահերի հորձանուտին, այս անգամ էլ ի վերջո անօրեն ընթացք ունեցավ: Չճավալվելով հիմնախնդրի հետ կապված մեկնաբանություններում՝ անդրադառնանք միայն տվյալ պատմական ժամանակահատվածում հայ ժողովրդի «<դաշնակիցների>> գրաված դիրքի գնահատմանն ու ազգի ճակատագրի գործում արտաքին հովանավորների վարքագծին:

Քաղաքակիրթ Եվրոպան իր շահեկան ռազմավարությամբ ոչ միայն չաջակցեց իր դաշնակցին, այլև անտարբեր դիտորդի դեր կատարեց և փաստորեն համակերպվեց թուրք-աղբբեջանական հայադավ ուժերի կողմից Արևելյան Հայաստանում ձեռնարկված ասպատակությունների և Արցախի հայկական գյուղերի և Շուշիի ավերման ու բնակչության մասսայական սպանությունների

¹ Տե՛ս. Միմոն Վրացյան. *Հայաստանի Հանրապետություն*. Եր., 1993, էջ 184

² Նույն տեղը, էջ 15

հետ: Բրիտանական գորավար Թոմսոնի հրահանգով Ղարաբաղ-Չանգեզուր տարածաշրջանի նահանգապետ նշանակվեց հայերի ջարդարարի համբավ ունեցող Խոսրով բեկ Սուլթանովը և հայ բնակչությունից պահանջեց անվերապահորեն ենթարկվել նահանգապետի հրամաններին: 1919 թվականին Անդրկովկասում տեղակայված նույն բրիտանական ռազմական ուժերի գեներալ Ուոլտերի հրամանագրով դադարեցվեց հայերի վերադարձը հայրենի Կարսի նահանգը՝ պատճառաբանելով տեղի թաթարների և հայերի թշնամական տրամադրությունները: Դա պարզապես նշանակում էր, որ պատերազմում հաղթանակած Բրիտանիան համակերպվում էր հայերի հայրենիքի կորստի և այդ հայրենիքը բռնագրավողների հետ: ¹ Ինչ վերաբերում է Բոլշևիկյան Ռուսաստանի կողմից Լեռնային Ղարաբաղը Հայաստանից անջատելուն և նորաթուխ Ադրբեջանի Հանրապետությանը բռնակցելուն, ապա դրա հիմնապատճառը 2012թ. Մոսկվայում հրատարակված հանրագիտական տեղեկատուի համոզմունքով բոլշևիկյան Ռուսաստանի կողմից Քեմալ Աթաթուրքի հանդեպ ունեցած վստահությունն էր և Քեմալական Թուրքիան որպես Հայաստանից ավելի կարևոր միջազգային սուբյեկտի վարկանիշը:²

Աշխարհաքաղաքականության կայացման ժամանակակից փուլում առաջացել են համաշխարհային շուկայի հզոր տերեր: Կազմավորվում է աշխարհատնտեսական կառուցվածք, որն անվանվում է հեգեմոն և ծայրագավառ աշխարհ: Հեգեմոն աշխարհում առաջատար դերը պատկանում է Արևմուտքին՝ ԱՄՆ-ի գլխավորությամբ: Ռուսաստանը ամեն կերպ ձգտում է դուրս չմնալ մեծ խաղից և պահպանել մեծ տերության դիրքը: Պուտինը ձգտում է Ռուսաստանի շուրջը հավաքել դաշնակիցներ և Արևմուտքի հետ խոսել հավասարը հավասարի հետ: Միջազգային հարաբերություններում ստեղծված այսպիսի իրավիճակում տեսական քաղաքագիտության մեջ փոքր պետությունների գոյատևման և ապագայի մասին ձևավորվել են երկու տարբեր կարծիքներ՝ ա/ փոքր պետությունները աստիճանաբար ի վերջո կկորցնեն իրենց քաղաքական իրավասությունները և կդառնան հզորների կամակատարներ, բ/ առանց փոքր պետությունների աջակցության շնչահեղձ կլինեն հզորները, որոնք փաստորեն սնվում են փոքրերից: Ուստի փոքր երկրները կմիավորվեն, կպահպանեն իրենց սուվերենությունը և ազգային հատկանիշները՝ կերտելով խոստումնալից ապագա: Երկու կարծիքներն էլ հիպոթեզներ են:

Եթե այդ հիպոթեզները տեղափոխեն ՀՀ-ի և Արցախի Հանրապետության զարգացման ռազմավարության դաշտ, ապա կառաջանա հարցադրում, թե ինչպիսի կողմնորոշում կարելի է ընտրել ներկայումս ներքին և արտաքին հարաբերություններում, ինչ միջոցներով ապահովել ներքին և արտաքին անվտանգությունը, ում հետ դաշնակցել, արտաքին որ ուժը կարող է հովանավոր լինել հայ ժողովրդին: Մրանք այնպիսի հարցեր են, որոնցում ճիշտ կողմնորոշումը ճակատագրական նշանակություն կունենան թե՛ պետականության և թե՛ ժողովրդի համար: Անդրադառնանք թեկուզ հայ-ռուսական հարաբերություններին: Երկու երկրների քաղաքական գործիչների հանդիպումների ժամանակ սրտաբուխ

¹ Տե՛ս Վ. Չ. Հակոբյան. **Տարագիր հայության հայրենիք վերադառնալու պահանջի պատմական և իրավական հիմքերը**. Եր., 2002, էջ 220

² Տե՛ս. **Политические системы современных государств**: энциклопедический справочник в четырех томах, Т.1., М., 2012, стр.60

խոսքեր են հնչում հայ և ռուս ժողովուրդների դարավոր բարեկամության մասին: Դա անժխտելի է: Բայց չպետք է մոռանալ նաև ռուսական կայսերական շահեկան գործոնը այդ հարաբերություններում: Վերջին ժամանակներս ռուս-թուրքական շահերի բախման պահին ռուսական կողմը թուրքերին մի քանի անգամ հիշեցրեց Հայկական ցեղասպանության ոճիրը: Մինչդեռ կարճ ժամանակ հետո, երբ հարթվեց ռուսական կործանիչի հետ կապված միջադեպը, նույն ռուսական կողմը, ի պատասխան Ադրբեջանին զենք վաճառելու կապակցությամբ հայերի արտահայտած անհանգստության, հայտարարեց, որ Ռուսաստանը Ադրբեջանին վաճառել և հետագայում էլ վաճառելու է զենք:

Հիշենք նաև Արևմուտքում հաճախակի հնչող գովքի ու նաև կարեկցանքի խոսքերը հայերի տաղանդի և պատմական բախտի մասին: Եթե 20-րդ դարասկզբին Մեծ Բրիտանիայի վարչապետը կարեկցանքով հայտարարում էր, որ Հայաստանը աշխարհամարտում զոհաբերություն դարձավ, ապա 21-րդ դարասկզբին նույն Բրիտանիայի դեսպանը Հայաստանում բացեիբաց հայտարարեց, որ Բրիտանիան չի ճանաչի Հայոց ցեղասպանությունը: Ուրեմն, հայոց պետականության կայացման և ազգի հարատևման միակ ուղին 20-րդ դարի 30-ականներին հնչեցրել է հանճարեղ Չարենց-բանաստեղծը: Ազգի միասնական հավաքական ուժի գաղափարը պետք է դառնա յուրաքանչյուր հայ մարդու ազգային ինքնագիտակցության խորհրդանիշը՝ իր լայն իմաստով: Սակայն հավատարիմ մնալով ճշմարտությանը՝ պետք է ասենք, որ անմասն չենք նաև այդ միասնությունն արգելակող գործոններից, ինչպիսիք են ամեն առիթով հայրենի հողից հեռանալը, դիրքեր գրավելու համար կեղծ խոստումները, միմյանց վատաբանումը, նյութապաշտության տենդենցը, կոռուպցիայի բազմապիսի երևույթները, որոնցից ազատվելը ժամանակի իրավացի պահանջն է:

Տողվածը տպագրության է նրաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, ք.գ.դ. Ա.Փ.Ենգոյանը: